

[telif makale]

İrade Kavramı Üzerine Semantik Bir Tahlil

Salih ÖĞRETİCİ

erciyes üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü doktora öğrencisi
{ ahmet_fatihbolat@hotmail.com }

ERUIFD

[2013 / 2, SAYI: 17, SAYFA: 59-77]

ÖZ

İrade konusunda İslam bilginleri ve sistemleşmiş düşünce ekolleri olarak mezheplerin farklı görüşleri olduğu gözlemlenmektedir. İslam düşünce tarihi boyunca çeşitli siyasi karışıklıkların da temelinde yatan yorum farklılıklarının nedenleri, üzerinde durulması ve araştırılması gereken bir konu olarak önümüzde durmaktadır. Elbette Hz. Peygamberin vefatından sonra bir metin olarak Allah'ın vahyi Kur'an elimizdedir. Ancak her metin gibi kaynağı ilahi de olsa Kur'an'ın da anlaşılmasında bir metnin karşılaşılabileceği sorunlar aşağı yukarı benzerdir. Kur'an'ın irade ile alakalı ayetleri de bundan nasibini almış ve birbirine zıt anlayışlarda dâhil olmak üzere birçok farklı biçimde yorumlanmışlardır. Gerçekten Kur'an'ın irade kelimesine yüklediği anlam farklı yorumları destekler mahiyette midir? Kur'an'ın iç bağlamı dikkate alınarak yaptığımız anlambilimsel çalışmamızda öncelikle cevabını aradığımız soru bu olmuştur. Bu konuda fikirlerimizin daha berrak olmasını sağlayacak diğer husus da Kur'an'dan önce irade kelimesinin Arap toplumunda nasıl kullanıldığıdır. Bunun için cahiliye şiiri bize yeterli bilgiyi sunmaktadır. Bu hususların sağlıklı tespiti ile irade kavramı hakkındaki tartışmalara mütevazı bit katkı sunmayı umuyoruz.

Anahtar kelimeler: *İrade, Semantik, Cahiliye şiiri, Kur'an*

The Semantic Analysis on the Concept of Will

ABSTRACT

Islamic scholars and systematized as schools of thought It is observed that different views of the denominations. Islam throughout the history of ideas underlying the various political confusion Causes of reviews differences, emphasis on and as a subject to be investigated stands in front of us. Of course, after the death of Hazrat Prophet Allah's revelation of the Qur'an as a text is in our hands.However as though divine source of all text In understanding the Qur'an The text may face problems is roughly similar. With the relevant verses of the Qur'an will also has received its share and including in the opposite sense their interpreted in many different ways. Is it really supports different interpretations of the Qur'an will install nature means that word? Taking into account the internal context of the Qur'an We did the semantic study first This was the question we seek to answer. In this regard our ideas to make it more clear other matters Before the Qur'an How is that word will be used in the Arab community. For this ignorance poetry offers us enough information. Healthy determination of these factors Journey of semantic concepts willpower will occur and relevant to the subject better assessment can be made.

Key Words: *Volition semantic, Ignorance poetry, Qur'an*

1. Giriş¹

İrade kavramının semantik tahlilini yapacağımız çalışmamızda kavramla alakalı bazı sorulara cevap bulmaya çalışacağız. Bu sorular bize irade kelimesinin tarih içerisinde semantik anlamdaki yolculuğunun tespiti açısından gerekli verileri sağlayacak ve kavramın etimolojik anlamından günümüze geçirdiği yolculuk hakkında panoramik bir bakış açısı sunacaktır. İrade kelimesi Kur'an'ın nüzulünden önce hangi anlamlarda kullanılmıştır? Kur'an irade sözcüğünü hangi manalarda kullanmış, kelimenin Kur'an ayetleri içerisindeki kullanımı ile nüzul öncesi dönemdeki kullanım şekli arasında herhangi bir farklılaşma meydana gelmiş midir? Kur'an ile birlikte irade kavramı anlam daralması ya da anlam genişlemesi gibi değişimlere uğramış mıdır? Uğramışsa bu değişim hangi ölçüde gerçekleşmiştir? Yukarıdaki sorulara cevap arayacak ve irade kavramının nüzul öncesi ve nüzul dönemindeki anlamsal yolculuğunun bir nevi haritasını ortaya çıkarmaya çalışacağız.

İrade kavramının makalemizin konusunu teşkil etmesinin en önemli nedeni şüphesiz onun İslam düşüncesi açısından anahtar terimlerden birisi olmasıdır. Sadece İslam düşünce dünyasında değil insanlığın düşünce tarihinde de çeşitli şekillerde tartışılmış olan irade kavramı özellikle tefsirler eşliğinde ele alındığında Müslümanların tarihin seyri içerisinde insan-Allah ilişkisine nasıl yaklaştığının da bir ipucu olacaktır. İrade kavramı, insana ve Allah'a bakan yönleriyle var olduğu günden bu yana insan zihnini meşgul eden temel problemlerden birisi olma vasfını korumakta, bu konuda onca söz söylenmesine rağmen hâlâ tartışılmaya devam etmektedir. Nitekim insanlığın düşünce tarihi bu tartışmaların güzel bir örneğidir.² Konunun sınırlarını belirlemek adına Allah iradesini temel olarak incelemekle birlikte aslında Allah'ın iradesi ile alakalı ayetler üzerinden insan iradesinin de sınırlarına değindik. Ancak ayrı bir alan olarak insanın iradesi konusuna değinmek, insan iradesi ve irade hürriyeti gibi daha ziyade kelami konuları da içerdiğinden bir makalenin sınırlarını aşan hacimde, daha ziyade bir kitap konusu olacak bir çalışma doğuracağından insan iradesini ayrı bir başlık altında incelemedik. Allah'ın iradesinin doğru anlaşılması mutlak cebriye anlayışı ile mutlak tefvizci Mutezili görüş arasında orta yolun daha belirgin olması sonucunu doğuracak ve düşünsel açıdan ifrat ve tefritten uzak kalınmasını sağlayacaktır.

Kur'an'ın anlaşılmasında kullanılacak metotlar hakkında da tartışmalar yapılmakta ve geleneksel tefsir usulünün anlama açısından yeterli veriyi sunduğunu iddia edenlerle³ Fazlurrahman gibi geleneksel yönleme eleştirilerde

¹ Bu çalışma, ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalında tamamlanan, "Semantik Açıdan Tefsirlerde İrade Kavramı" (Kayseri 2015) isimli Yüksek Lisans tezimizden üretilmiştir.

² M.Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Matüridi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No: 8, İstanbul 1984, s.43-49, 60-66, 88-92.

³ Selahattin Ayaz, "Semantik Yöntem ve Cahiliye Şiiri Üzerine Notlar", Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, Pınar Yayınları, İstanbul 2003, s.30.

bulunanlar da konu akında fikirlerini beyan etmektedirler.⁴Geleneksel yöntemin daha ziyade anlama odaklandığı ve metni esas alıp, metin üzerinden nasih-mensuh, muhkem-müteşabih, garibu'l Kur'an, müşkilü'l Kur'an vb. konuları işlemiş olduğu, Kur'an'ın yazımı, cem'i ve teksiri gibi doğal süreçlerle ilgilendiği bir gerçektir.⁵ Metne dayalı bu anlayıştan Kur'an'ın bütününe dikkate alan soyut bir tefsir usulü beklenmeli midir? Bu soruya hayır cevabını veren Mehmet Paçacı klasik usulün daha ziyade seleften gelen rivayetlere ve metin çözümlemesine odaklandığını belirtmektedir. Paçacı'ya göre daha en başından itibaren klasik tefsir kaynakları Kur'an'a bütüncül bir nazarla yönelmemişlerdir. Klasik tefsirde çeşitli ve farklı zaman dilimlerinde inen vahyin parça parça anlaşılması söz konusudur.⁶ Bu anlama odaklanmanın doğal bir sonucudur. Ancak diğer bir gerçekte şudur ki devamlı gelişmekte olan tefekkür malzemesi ile Kur'an her dönemde yeniden tefekkür edilmelidir. Bu Kur'an'ı yeni bilgilere uydurma değil yeni bilgileri onun ışığında değerlendirmedir.⁷ İşte semantik, Kur'anı bütüncül değerlendirmenin yöntemlerinden birisi olarak görülmeye değer ve Kur'an kelimelerinin Kur'an içerisindeki anlamsal ilişkilerini ortaya koymada güvenilir bir yöntemdir. Kur'an kelimelerinin doğru anlaşılmasında kelimelerin Kur'an metni içerisindeki bağlamları çok önemlidir.⁸ Biz de irade kelimesinin Kur'an içerisindeki kullanımlarını tespitinde Kur'an'ı bütüncül bir metin olarak değerlendirdik ve semantik metottan faydalandık.

2.Sözlüklerde İrade Kelimesi

İrade kelimesi, "r-v-d / ر و د" kökünün if'al babına aktarılmasıyla oluşmuş ve en genel olarak da "talep etmek" şeklinde manalandırılmıştır. Ra-ve-de filinin mastarı rafd ise ot veya otlak alan arama, talep etme,⁹ bakma, araştırma,¹⁰ bir şeyi yumuşaklıkla istemede tereddüt manasındadır.¹¹ Raid ot arayan demektir. Çoğulu rüvvâddır. Hz. Ali sahabeyi tavsif ederken "ilim talep edenler (rüvvad) olarak Resûlullah'ın yanına giriyorlar, sonra da ilmin ve hilmin önderleri olarak

⁴ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000,s,21.

⁵ Ali Galip Gezgin, "Kur'an'ı Anlamak için Hermönetik mi Semantik mi?", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Dergisi, sayı,7,s,125.

⁶ Mehmet Paçacı, "Klasik Tefsir Neydi?", İslami İlimler Dergisi, sayı,1,s,15.

⁷ Fazlur Rahman, s,8.

⁸ Şahin Güven, *Çokanlamlılık Sorunu*, Denge Yayınları, İstanbul 2005, s.237.

⁹ İbn Manzûr, Cemaleddin Ebu'l Fadl Muhammed b.Mükerrem, *Lisânü'l Arab*, Dâru's- Sâdir - Dâru Beyrut, Beyrut 1968, C. 3, s. 187, El-Cevheri, İsmail b. Hammad, *Es-Sihah* (Nşr. Ahmed Abdu'l-Gafur Attar), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Kahire 1956, c,1, s. 475, Halil bin Ahmed El-Ferahidî, *Kitâbü'l Ayn*, (Thk. Mehdi Mahzumi-İbrahim Samarrâi), Müessesetü'l-Âlemi li'l-Matbuât, Beyrut 1988, C, 8 s. 63.

¹⁰ İbn Fâris Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemü Mekayisi'l-Lüga*, (Thk. Abdüsselâm Muhammed Harun), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Kum Tsz, C, 6 s. 457.

¹¹ Râgib İsfehani, *el-Müfredâtü Garibi'l-Kur'an* (Thk. Muhammed Seyyid Keylani), Dâru'l-Mârifet, Beyrut Tsz, s. 206.

çıkıyorlardı” demiştir.¹² Revd / رويد Kitabu'l-Ayn'da diğer manaları ile verilmekle birlikte “efdal olanı seçme” şeklinde de tarif edilmektedir.¹³

İradenin bir şeye yönelme, kastetme manalarına dikkat çeken İbn Manzur bu manada irade kelimesinin hayvanlar ve cansız varlıklar için de kullanılabileceğini söylemiştir.¹⁴

Sözlüklerde irade talep, dileme, arzu ve iştiyak, meşiet, emretmek, meyil, kuvvet ve hüküm manalarına gelmektedir.¹⁵ İrade kelimesinin aslı vav / و ile dir.¹⁶ Vav / و sakin kılınmış, kendi harekesi bir önceki harfe geçmiş ve başına mazi elifi gelmiştir.¹⁷ İşte irâde “râ-de / زاد (ر و د) fiilinin if'al babı olan erâde / اراد şeklinden mastardır.

Cürcani iradeyi “faydasına inanılan fiile meyildir” şeklinde tarif etmektedir.¹⁸ Tahânevi de irade, nefsin fiile duyduğu arzu, iştiyak ve meyildir demek ve buradaki meyli muhabbet ve kasd olarak açıklamaktadır.¹⁹ Meyletmekte Cürcani'nin tarifinin aksine fiilin faydasına inanılması gerekmez.²⁰ İbn Manzur da iradeyi açıklarken Sa'lebi'nin görüşünü ifade etmekte ve irade muhabbetle olduğu gibi muhabbetsiz de olabilir demektedir.²¹

Müfredatta ravd/رود bir şeyi yumuşaklıkla istemedeki tereddüt şeklinde tarif edilmektedir.²² İrade nefsin bir şeyi talep etmesi olmakla birlikte bu talep içinde bir tereddüt barındırmaktadır. Nitekim ra-ve-de / ر و د fiilinden türeyen “yavaş” manasındaki “rüyaydan” lafzı da bununla alakalıdır.

İrade / اراد şehvet, akıl ve istekten mürekkep bir kuvvettir. Daha sonra yapılması veya yapılmaması gereken işlerde bir hüküm vermekle birlikte nefsin bunlardan birisini istemesine isim olmuştur.²³

İrade mebde olarak nefsin bir şeye karşı arzu ve iştiyaki anlamında kullanılır.²⁴ Yani bir iş için önce niyet edip, düşünüp karar verme ve bir istek söz konusudur. Başlangıçta (mebde) bunlar olur. Sonda (münteha) ise bir şeyin

¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, s.187. "يدخلون روادا و يخرجون ادلة اى يدخلون طالبين للعلم ملتبسين للحلم من عنده ويخرجون ادلة هداة للناس"

¹³ Halil bin Ahmed El-Ferahidi, *Kitabü'l-Ayn*, c,8, s. 63.

¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, s.187.

¹⁵ El-Cevheri, *Es-Sihâh*, c, 1, s. 475, Râgıb İsfehani, *El-Müfredat*, s. 206, Cürcani, *Es-Seyyid Eş-Şerif Ali bin Muhammed, Kitâbü't-Ta'rifat, Dâri'n-Nefâes*. Beyrut 2003, s.73, Tehânevî, *Kitabü Keşşafî İstilahatü'l-Fünûn*, Dâru-Kahraman, İstanbul 1862, c. 1, s. 552, Abdülkadir Râzî, *Muhtâru's-Sihah*, Matbaatü'l Hayriye, H.1310, s. 78.

¹⁶ El-Cevheri, *Es-Sihâh*, s. 475.

¹⁷ El-Cevheri, *Es-Sihâh*, s. 475, Halil bin Ahmed, *Kitâbü't-Ayn*, s. 64.

¹⁸ Cürcani, *Et-Ta'rifat*, s.73.

¹⁹ Ebu'l Kasım Carullah Mahmud b.Ömer b. Muhammed ez Zemahşeri, *Keşşaf*, Beyrut 1995, c, 2, s. 552.

²⁰ Ez-Zemahşeri, *Keşşaf*, c,2 s.552.

²¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, s.188.

²² Râgıb El-İsfehani, *El-Müfredât*, s. 206.

²³ Râgıb El-İsfehani, *El-Müfredat*, s. 206.

²⁴ Râgıb El-İsfehani, *El-Müfredat*, s. 206.

yapılması veya yapılmamasına hükmetmek manasında kullanılır.²⁵ Ancak şu unutulmamalıdır ki irade Allah için kullanıldığında mebbe değil münteha kastedilir.²⁶ Çünkü Allah için bir iş hakkında düşünüp karar vermesi söz konusu değildir. O'nun hükmü ve dilemesi aynı andadır.

3. Tenzil Öncesi Dönemde İrade Sözcüğünün Anlamları

İrade kavramının tenzil öncesi dönemdeki manalarını tespit için cahiliye şiiri temel kaynak görevi görmektedir. Bazı oryantalistlerin ve doğuda da Taha Hüseyin gibi tanınmış araştırmacıların cahiliye şiiri noktasında farklı tezleri olsa da²⁷ gerek dil bilimcilerin gerekse de İslami ilimlerin fıkıh, tefsir, hadis gibi alanlarındaki otorite kabul edilen âlimlerin cahiliye şiirini delil olarak kullandıkları bilinmektedir.²⁸ Bizce de nüzul öncesi dönemi anlama adına cahiliye şiiri hala birinci derecede bir kaynak vazifesi görmektedir.

Cahiliye şiiri denilince elbette akla ilk olarak “muallâka-i seb'a” gelmekte ve farklı rivayetler ve yer değiştirmelerle sayıları dokuza da çıkabilen şairlerin şiirleri ilk başvuru kaynağı olmaktadır. Biz çalışmamızda muallâka şairlerinin divanlarından ve bunun dışında cahiliye şiirini ve şairini inceleyen kitaplardaki rivayetlerden faydalandık. Bununla birlikte ilk dönem sözlüklerinden kelimenin anlamını araştırdık ki Kur'an'dan önce irade kelimesinin kullanılış şekline tam manasıyla nüfuz etme imkânımız olsun.

Cahiliye şiirine baktığımızda da irade sözcüğünün sıklıkla kullanıldığını görüyoruz. İncelediğimiz metinlerden örnekler vereceğimiz bu bölümde Ku'ran'ın nüzulü öncesinde irade kelimesinin istemek manasında kullanıldığını göreceğiz.

Şair Abid Bin el-Ebrasi'l-Esedi²⁹ şöyle diyor;

تلك عرسي غضبي تريد زياي
البين تريد ام لدلال

“Bu suratsız kadın benden ayrılığımı istiyor, (diliyor) Ayrılık mı istiyor yoksa naz mı yapıyor?”³⁰

Şiirde kocasından ayrılmak isteyen bir kadının isteği ifade edilirken irade kelimesi kullanılıyor. Kelimenin anlamlarına baktığımızda yan anlamlarında merkezde yer alan isteme, talep etme manası etrafında şekillendiğini görüyoruz. Bu taleple beraber arama, araştırma, bakma, fayda mülhazası ile seçme gibi anlamların hepsi isteme manasının etrafında yan manalar olarak dikkat çekmektedir.

²⁵ Râgıb El-İsfehani, *El-Müfredat*, s. 207.

²⁶ Râgıb El-İsfehani, *El-Müfredat*, s. 207.

²⁷ Taha Hüseyin, *Cahiliye Şiiri Üzerine* (Çev. Şaban Karataş), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003.

²⁸ İsmail Durmuş, “İstişhâd”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, cilt 23, s.397.

²⁹ Bazı araştırmacılar tarafından muallâka şairleri arasında gösterilse de günümüze fazla şiiri ulaşmamıştır. Şiirleri kısa ve vezinlidir. (Ö.555) Geniş bilgi için bkz: Azmi Yüksel, “Abid b. Ebras”, *DİA*, İstanbul 1998, C.1,s.308.

³⁰ Ömer Ferruh, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, Dârü'l Melâyin, Beyrut, Eylül 1992, C. 1, s.126.

Yine başka bir şiirde Şair El Murakkış el-Ekber³¹şöyle diyor;

نواعم لا تعالج بؤس عيش
او انس لا تروح و لا تريد

“Pürüzsüz yumuşak bedenler çare olmuyor ömrün sıkıntılarına
Genç kızlar dönmüyor ve istemiyorlar”.³²

Şair hayatın sıkıntılarına karşı kadınlarla eğlenmenin bu sıkıntıları gidermediğini zaten genç kızlarında kendisi ile eğlenmeyi istemediklerini söylüyor.

Muallâka şairlerinden Tarafe³³ bir beytinde şöyle diyor:

و ان امرا لم يعف يوما فكاهة
لمن لم يرد سوءا بها لجهول

“Kişi bir gün ciddiyetsizliği hoş karşılamadı
Bu sayede cahil ile aynı seviyede olmak istemedi.”³⁴

Cahiliye şairlerinden Amr İbn Külsüm³⁵de irade kelimesini bir şiirinde şöyle kullanıyor;

وانا المانعون لما اردنا

“Biz istediğimizi engelleyenleriz.”³⁶

Görüldüğü gibi burada irade sözcüğü istemek manasında kullanılıyor.

El-Mütelemmis³⁷ bir beytinde şöyle diyor;

فلو غير اخوالي ارادوا نقيصتي
جعلت لهم فوق العرائين ميسما

“Şayet dayılarımın dışındakiler benim hatalarımı dilerlerse
Ben de onların burunlarının üzerine bir iz koyarım”³⁸

Şair tahkir amaçlı bir beyit söylüyor ve alışlageldiği üzere irade sözcüğüne isteme, dileme manasını veriyor.

Yine başka bir cahiliye şiirinde Şair Advânî şöyle demektedir;

³¹ Tarafenin babasının amcasıdır. Cahiliye dönemi şairidir. Tarafe'nin babasının ölümünden sonra ortaya çıkan miras tartışmasından dolayı Tarafe ile karşılıklı şiirleri olmuştur. Kaynaklarda hakkında fazlaca bilgi bulunmamaktadır.

³² Ömer Ferruh, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, c, 1, s, 130

³³ Asıl adı Amr olup Tarafe lakabıdır. Muallâka şairlerindedir.26 yaşında ölmüştür. Cahiliye döneminin en iyi şairlerindedir.(Ö.565) Geniş bilgi için bkz: Emrullah işler, “Tarafe. b. Abd” , *DİA*, İstanbul 2011, C.40,s.14.

³⁴ Ömer Ferruh, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, c,1, s,137

³⁵Muallâka şairlerindedir.(ö.600) Cahiliye Araplarının dini yaşantısını, geleneklerini, danslarını, savaşlarını, putlarını, kısaca onlara ait tüm yaşam tarzını en iyi anlatan şairdir. Geniş bilgi için bkz: Muharrem Çelebi, “Amr b. Külsüm”, *DİA*, İstanbul 1991,c.3,s.86.

³⁶ Ömer Ferruh, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, c,1, s,144.

³⁷ Cahiliye Arap şairlerindedir. (ö.580) Tarafe'nin dayısıdır. Çok yer gezmesi itibariyle şiirlerinde yabancı kelimeleri sıkça kullanmıştır. Geniş bilgi için bkz: Ali Şakir Ergin, “Mütelemmis” *DİA*, İstanbul 2006, c.32,s.190.

³⁸ Ömer Ferruh, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, c,1, s,156.

فان ترد عرض الدنيا بمنقصتي
فان ذلك مما ليس يشجبي

“Kusurlarımı dünyaya yaymak istersen

Bu şekilde beni üzmüş olmazsın.”³⁹

Görüldüğü gibi bu şiirde de irade, istemek manasında kullanılmaktadır.

Hatem et-Tâi’de⁴⁰ şiirinde şöyle demektedir;

وقد علم الا قوام لو ان حاتما
اراد ثراء المال كان له وفر

“Herkes bilir ki eğer Hatem malının çok olmasını isterse bu onun için bir zenginliktir”⁴¹ diyerek irade sözcüğünü istemek, talep etmek manasında kullanmıştır.

Örneklerini verdiğimiz şiirlerde irade kelimesi istemek, talep etmek manasında kullanılmaktadır. İncelediğimiz cahiliye şiiri örneklerinin tamamında irade kelimesinin anlamı istemek eklindedir.

İrade sözcüğü sözlüklerde genel itibari ile istemek, hüküm ve emir manalarıyla açıklanmıştır. Cahiliye şiirine baktığımızda ise sözcüğün istemek manasında kullanıldığını görüyoruz. Gerek muallâka şairi Tarafe gerekse de diğer cahiliye dönemi şairleri irade ile istemek, talep etmek manasını kastetmişlerdir. İrade kelimesi cahiliye şiirinde daha sonra Kur’an içerisinde kazanacağı manalarla kullanılmamakta sadece istemek manasında kullanılmaktadır. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde göreceğimiz üzere bu husus üzerinde durulması gereken önemli bir bilgidir. Zira bu sayede anlamaktayız ki Kur’an, irade kelimesini kendisinden önce cahiliye Araplarının kullandığı çerçevenin dışında farklı manalarla kullanmaktadır. Bu, Kur’an’ın Arap diline olan müdahalesinin somut bir tespiti ve aynı zamanda da Kur’an kelimelerinin Kur’an’ın kendi iç bağlamı içerisinde değerlendirilmesi gerektiğinin de göstergesidir.

4. Kuran’da Allah’ın iradesi

Sözcükler kendi başlarına sahip oldukları manalara ek olarak kullanıldıkları sistem içerisinde farklı manalar kazanabilirler. İzutsu sözcüklerin içinde yer aldıkları sistemler ile kazandıkları manaları izafi mana olarak tanımlamaktadır.⁴² Dolayısıyla Kur’an’ın irade ile ilgili ayetleri incelenirken bu hususu göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

³⁹ Ömer Ferruh, *Tarihu’l-Edebi’l-Arabî*, c,1, s,166.

⁴⁰ Cahiliye dönemi şairlerindendir. Tay kabilesinin reisidir. (ö.578.) Cömertliğiyle meşhur bir şairdir. Hz peygamber bir savaşta esir alınan kızını babasının hatırına serbest bırakmış ve cömertliği, tevazu sahibi olması, içki içmemesi gibi hususlar nedeniyle “senin baban İslam’ın faziletleriyle süslü bir adamdı” demiştir. Geniş bilgi için bkz: Süleyman Tülüçü, “Hâtim et- Tâi”, *DİA*, İstanbul 1997, c.16, s.472.

⁴¹ Ömer Ferruh, *Tarihu’l-Edebi’l-Arabî*, c,1, s,187.

⁴² İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 22.

Kur'an'da irade sözcüğü farklı türevleri ile birlikte 139 defa geçmektedir⁴³ ve bu kullanımlardan 47 tanesinde fail Allah'tır.⁴⁴ Ayetlerin hepsinde tek bir anlam söz konusu değildir. İrade sözcüğünün ayetlerde kaç değişik manada kullanıldığı, özellikle nüzul öncesi dönemde kelimenin manası ile karşılaştırma yapabilmemiz açısından önemlidir.

Kur'an'da irade ile ilgili ayetlere bakıldığında Kur'an'ın irade sözcüğünü temel anlamı ile kullanmasının yanında siyak ve sibak ile ele alındığında esas anlamın dışında izafi manaları ile de kullandığı görülecektir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla irade ile ilgili farklı kullanım şekilleri şunlardır:

1. Hükmetmek⁴⁵

Allah Teâlâ Ahzab suresinde şöyle buyurmaktadır;

قُلْ مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا⁴⁶

“De ki: Eğer Allah sizin için bir kötülük hükmederse, sizi Allah'tan koruyacak kimdir? Yahut sizin için rahmet olacak bir şey hükmederse buna engel olacak kimdir? Onlar kendilerine Allah'tan başka hiçbir dost ve yardımcı bulamazlar.”

Ragıb İsfehani bu ayette geçen “irade” kelimesini açıklarken “Alah için bir meyil ve özlem söz konusu değildir” demektedir ve “Allah için irade kelimesi kullanıldığında başlangıç değil sonuç kastedilmektedir” demektedir. İsfehani'ye göre “Allah özlem duymaktan münezzehtir.” Öyleyse ayette “Allah'ın irade etmesi hüküm vermesi şeklinde anlaşılmalıdır.”⁴⁷

Allah Teâlâ Ra'd suresinde şöyle buyurmaktadır;

وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ⁴⁸

“Allah bir kavim hakkında kötülüğe hükmettiği zaman artık o hüküm geri çevrilemez.

İrade kelimesinin anlamlarını verirken bir tanesinin de hükmetmek olduğunu söylemiştik. İnsan için kullanıldığında hem mebbe hem münteha söz konusudur. Yani başlangıçta bir iş hakkında düşünme, tasarlama, sonrasında o iş için karar verme ve uygulama. Ancak Allah için mebbe yani düşünme tasarlama söz konusu değildir. Allah için hükmetmek söz konusudur. Bu ayette de irade hükmetmek manasında kullanılmış ve bir toplum için Allah tarafından kötülük hükmedildikten sonra onu geri çevirecek bir gücün olmadığı ifade edilmiştir.

Ayette geçen irade fiiline hüküm manasının verilmesi Kur'an'ın bütünlüğü açısından da önemlidir. Zira birazdan değineceğimiz üzere irade kelimesi bu ayette

⁴³ Mustafa Çağrıncı-Hayati Hökelekli, “İrade”, *DİA*, İstanbul 2000, C. 22, s. 381.

⁴⁴ Murat Memiş, “Allah'a İzafesi Bakımından Kur'an'da İrade Ve Meşiet Kavramları”, *DEÜİFD* 2010, s.99.

⁴⁵ Râgıb El-İsfehani, *El-Müfredat*, s.207, Harun Işık, *Maturidi'de İnsan Özgürlüğü*, Araştırma Yayınları, Ankara 2013, s.60.

⁴⁶ Ahzab, 33/17.

⁴⁷ Râgıb El-İsfehani, *El-Müfredat*, s.207

⁴⁸ Ra'd, 13/11.

istemek manasında kullanıldığında, irade ile alakalı başka ayetlerle mana açısından çelişmektedir. İlk olarak meallerde bu ayete hangi manaların verildiğine bakalım.

‘Allah bir kavme kötülük diledi mi, artık o geri çevrilemez.’⁴⁹

“Allah (azgınlıkları sebebiyle) bir topluma ceza vermeyi dilediğinde hiçbir güç bunun gerçekleşmesine engel olamaz.”⁵⁰

‘Bir kavme de Allah bir kötülük murat etti mi artık onun geri çevrilmesine çare yoktur.’⁵¹

“Allah bir topluma bir perişanlık dileyince de artık onu geri çevirecek bir güç yoktur.”⁵²

“Eğer Allah (yaptıklarından dolayı) bir halkın kötülüğe maruz kalmasını dileyecek olursa (şunu çok iyi bilin ki) onu hiç kimse engelleyemez.”⁵³

Farklı meallerden yaptığımız alıntılarda görüldüğü üzere ayetteki irade fiiline dilemek ve murat etmek anlamları verilmiştir. İrade kelimesini çevirmeksizin murat anlamını vermek anlam açısından dileme/isteme manasını vermekten farksızdır. Zira murat ile Türkçede yine istemek, dilemek kastedilmektedir.⁵⁴ Bu şekilde yapılan bir çeviride ilk başta herhangi bir sorun gözükmemektedir. Ancak Kur’an’da yine irade ile alakalı başka bir ayette şöyle buyrulmaktadır: “Yoksa Allah âlemlere zulüm isteyecek değildir.”⁵⁵ Ve yine başka bir ayette de “Allah sizin için kolaylık diliyor zorluk dilemiyor”⁵⁶denmektedir.

Şimdi Kur’an tercümelerinde tüm ayetlerde irade kelimesi isteme/dileme manaları ile çevrildiğinde Allah hem bir topluma kötülük, ceza, musibet, perişanlık dilemekte/istemekte hem de âlemlere ve müminlere zorluk ve zulüm istemeyeceği ifade edilmektedir. Hem Allah’ın iradesinin dışına çıkılmasının mümkün olmadığı şeklinde yapılan tercümeler hem de Allah’ın kolaylığı irade etmesine rağmen kulun zorluğu seçmesi yani Allah’ın iradesinin dışında tercih yapabilmesini mümkün kılan tercümeler yapılmaktadır. Hangisi doğrudur? Rabbimizin bizim için zorluk ve bize zulüm olacak şeyleri istemediği mi yoksa bizim için kötülük ve cezayı istediği mi? Bu sorunun muhatabı tabii ki Kur’an değildir. Ayetleri tercüme ederken esas ve izafi mana ayırımı yapılmaması, kelimenin etimolojik kökeni paralelinde Kur’an içinde kazandığı manaların çevirilere yansıtılmaması Kur’an’ın bütününe hâkim olmayan bir okuyucu için anlamsal karışıklıklara neden olabilmektedir. Burada insan için istenen kötülüğün yine insanın eylemleri sonucu

⁴⁹ Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, *Kur’an’ı-Kerim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2001,s.249.

⁵⁰ Mustafa Öztürk, *Kur’an’ı-Kerim Meali*, Otto, Ocak 2008, s,24.

⁵¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Kur’an’ı-Kerim ve İzahlı Meali*, (İzah ve Sadeleş. Nedim Yılmaz), Hisar Yayınevi, İstanbul tsz, s. 249.

⁵² Yaşar Nuri Öztürk, *Kur’an’ı-Kerim ve Türkçe Meali*, Yeni Boyut, İstanbul 1994, s.251.

⁵³ Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur’an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004, s.249.

⁵⁴ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük, İz Yayınları*, Ekim 1996, s. 794.

⁵⁵ Âl-i İmran, 3/108.

⁵⁶ Bakara, 2/185.

olduğu şeklinde bir itiraz yapılabilir. Ancak kelimenin sahip olduğu anlamsal çeşitlilik içerisinde doğru tercihlerle ayetler anlaşıldığında açıklama yapmaya ihtiyaç bırakmayacak bir durulukta ayetlerin anlamları netleşmektedir. Örnek olarak Ra'd suresi 11. ayette geçen irade kelimesi hükmetmek olarak ifade edilse hem etimolojik olarak kavramın sahip olduğu bir mana ortaya çıkarılmış olacak hem de anlamsal bir kargaşadan uzak durulacaktır. Kur'an'ın kullandığı kelimelere müdahale ettiği ve yer yer anlamlarını değiştirdiği gerçeği göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur. Semantik metot bu değişimleri anlamaya yardımcı olacaktır.

Allah Teâlâ Cin suresinde şöyle buyurmaktadır;

﴿وَإِنَّا لَا نَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ﴾⁵⁷

“Hakikaten biz bilmiyoruz, yeryüzündekiler için kötülüğe mi hükmedildi, yoksa Rableri onlar için bir hayır mı hükmetti?”

Bu ayette de irade hükmetmek, takdir etmek anlamında kullanılmıştır. Eskisi gibi göğün haberlerini dinleyemeyen cinler Allah'ın takdirinin ne yönde olduğunu bilmediklerini ifade ediyorlar.

Allah Teâlâ Yunus suresinde şöyle buyurmaktadır;

﴿وَإِنْ يُرِيدْ بَعْضٌ مِنَ النَّاسِ الْيُسْرَىٰ فَلَيْسَ الْيُسْرَىٰ إِلَّا الْعِثْرُ الْأَعْيُنُ﴾⁵⁸

“Eğer Allah senin için bir hayra hükmederse O'nun lütfunu engelleyebilecek de yoktur”

İrade kelimesi isteme/talep etme manasında kullanıldığı zaman Allah'ın bu şekildeki isteğinin kulları icbar edici bir istek olmadığını, kulun dilerse Allah'ın hayır yönündeki iradesinin aksine şerri seçebildiğini görüyoruz. Yaratma şeklinde tezahür eden irade ise kâinatta gerçekleşen her hadiseyi içine alan bir iradedir ki kul şer de işlese hayır da işlese Allah'ın bu şekildeki iradesinin dışına çıkamaz. Zira yaratma ve kudret Allah tarafındandır.

Bu ayette ise irade hüküm verme manasında kullanılmıştır. Yani Allah sana bir hayır vermeye hükmetse bu artık geri çevrilemez bir şeydir. O bunu kullarından dilediği için hükmeder manasındadır.

2. Kastetmek

Allah Teâlâ Bakara suresinde şöyle buyurmaktadır;

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ﴾⁵⁹

“Allah bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek vermekten çekinmez. İman edenler onun, Rablerinden gelen bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre sapanlar ise, “Allah örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?” derler. Allah onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır.”

⁵⁷ Cin,72/10.

⁵⁸ Yunus,10/107.

⁵⁹ Bakara,2/26.

İrade sözcüğü bu ayette kasıt anlamında kullanılmıştır. İrade sözcüğünün manalarına yer verdiğimiz bölümde bir manasının da kastetme olduğu ifade edilmişti. Bu ayette de diğer anlamlardan ziyade kastetme manası açık bir şekilde görülmektedir.

Ayette Allah'ın bir sivrisineği hatta küçüklük yönünden ondan daha da küçük olan bir şeyi misal getirmesi şaşılacak bir şey değildir. Bu misal karşısında kâfirler “Allah böyle bir şeyle neyi kastetti” derler, iman edenler ise bu ve benzeri misallerin, Rableri katından belli bir amaca matuf olduğunu bilirler.

Şimdi ayetin ilgili kısmının farklı meallerde nasıl anlamlandırıldığına bakalım;

“Küfre sapanlar ise “Allah örnek olarak bununla neyi kastetmiştir derler?”⁶⁰

“Kâfirler ise “Allah böyle bir misal vermekle ne kastediyor?” derler.”⁶¹

“Nankörler ise: “Allah, böyle bir örnekle neyi kastetti?” derler.”⁶²

“İkiyüzlü kâfirler ise “Allah bu örnekle ne anlatmak istiyor acaba?” diye söylenip dururlar.”⁶³

İrade kelimesinin geçtiği birçok ayette kelimenin Kur'an bütünlüğü içerisinde kazandığı manaları ya da etimolojik kökeni itibariyle sahip olduğu anlamları çevirilerinde kullanmayan meal yazarları bu ayette genel olarak kastetmek ifadesini kullanmaktalar. Murat, irade, dileme, isteme gibi manalar vermek yerine ifadeyi tam olarak yansıtan, aynı zamanda kavramın etimolojik olarak da sahip olduğu kastetmek manası çeviri açısından uygun düşmekte ve daha anlaşılır bir çeviri imkânı sunmaktadır. Böyle yapılmadığı ve irade kavramı murat etmek şeklinde çevrildiğinde bu kavramın herkes tarafından nasıl istenirse o şekilde anlaşılmasının önü açılmaktadır. Peki, çeviri yaparken Allah'ın dilemesinin mutlak olduğunu hatta insanın dilemesinin dahi Allah'ın dilemesine bağlı bulunduğunu ifade eden ayetler ile insanın hür bir iradeye sahip olduğunu ifade eden ayetler nasıl tercüme edilecektir? Zahiren mütenakız görünen bu ayetler çeviri esnasın okuyucuya nasıl sunulacaktır? Çeviriyi yapan konunun uzmanı kişilerden ziyade okuyucunun çeviriden neyi nasıl anladığı sorusu önemlidir. Kavramların rastgele bir şekilde çevrilmesi, tenzil döneminde terim manası kazanmamış kavramların tenzil sonrasında kazandığı terim manalarının çevirilerde kullanılması, semantik sorunlara yol açmakta ve Kur'an'ın doğru anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Müddessir suresinde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır;

وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ⁶⁴

⁶⁰ Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, *Kur'an'ı Kerim Meali*, s.4.

⁶¹ Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklama Meali*, İstanbul 1998, s. 4.

⁶² Salih Akdemir, *Son Çağrı Kuran*, s.4.

⁶³ Mustafa Öztürk, *Kur'an'ı Kerim Meali*, s.4.

⁶⁴ Müddessir,74/31.

Cehennem görevlilerin meleklerden olması ve onların sayısının imtihan olduğunun belirtilmesi karşısında kâfirler Allah bununla neyi kastetti? Diye sormuşlardır.

Kasas suresindeki;

تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ⁶⁵

“Biz onu yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğa arzulamayan (bunlara niyetlenmeyen, kastetmeyen) kimselere veririz” ayetinde de irade kastetme anlamında kullanılmıştır.⁶⁶

3. İhtiyar

İradenin anlamlarından birisi de fayda mülahazası bulunan bir şeyi diğerine tercih etmektir.⁶⁷

İsra suresinde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır;

وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا⁶⁸

“Kim de mümin olarak ahireti tercih eder ve inanmış olarak ona yaraşır bir gayretle çalışırsa, işte bunların çalışmaları makbul olur.”

Yani kim ahireti tercih eder, hem dünyevi hem de uhrevi faydaları mülahaza ederek dünyanın geçici menfaatine karşılık ahireti seçerse onun bu tercihi sonuçsuz kalmaz, Allah katında makbul olur.

Bir önceki ayette “Kim şu peşin dünya zevkini isterse biz dilediğimiz kimse hakkında ve dilediğimiz miktarda o dünya zevkini ona veririz. Ama sonra ona cehennemi mekân kılarız o da yerilmiş ve kovulmuş olarak oraya atılır”⁶⁹ buyrulmaktadır. İlk önce dünyanın hemen elde edilen zevklerini isteyenlerden bahsedilmesi, sonrasında ise kim de ahireti isterse denilmesi iki şey arasında bir tercihin söz konusu olduğunu gösterir. Allah müminlerden dünyanın peşin zevkini değil ahireti tercih etmelerini istemektedir.

Kâinatta herhangi bir varlığın var olması ve varlığının çeşitli özellikleri hep bir tercih ile mümkündür. Varlığını var olmamasına tercih ve sahip olduğu, olacağı özellikleri tercih hep bir irade ile gerçekleşmekte ve her bir irade bir anlamda içinde bir tercihi barındırmaktadır.

4- Emir

Bakara suresindeki;

يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ⁷⁰

“Allah size kolaylık emreder zorluk emretmez” ayetinde irade kelimesi “emir” manasında kullanılmıştır.⁷¹

⁶⁵ Kasas,28/83.

⁶⁶ Râgıb El-İsfehani, *El-Müfredat*, s. 07.

⁶⁷ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekayisi'l-Lüga*, c, 6 s. 457, El-Cevheri, *Es-Sihâh*, c, 1, s. 475.

⁶⁸ İsra,17/19.

⁶⁹ Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, *Kur'an'ı Kerim Meali*, s.283.

⁷⁰ Bakara, 2/185.

⁷¹ Râgıb el-İsfehani, *El-Müfredat*, s. 207, Harun Işık, *Maturidi'de İnsan Özgürlüğü*, s.60.

Ayette Allah'ın kulları için emrettiği hususların onlar için hem dünyevi hem de uhrevi anlamda kolaylık olduğu ifade edilmiştir. Özel olarak ayette hasta ve yolcu olanların oruç tutamadığı günlerin sayısınınca kaza edebileceği ifade edilip sonrasında da Allah'ın kulları için farz kıldığı, emrettiği hususların onlar için kolaylık olduğu ifade edilirken bu husus sadece oruç ibadetine has bir durum da değildir. İrade kelimesinin kullanılmasından önce orucun emredilmesi ve hasta ve yolcu olana ruhsatın tanınması bu ayette irade ile kastedilenin emir olduğu manasını güçlendirmektedir.

Ayrıca Allah'ın emirlerinde rızasının olduğu bir gerçektir. Bu ayette bu anlamda irade kelimesi rıza anlamını da içinde barındırmaktadır. İradeyi iki çeşit olarak tanımlayan İbn Teymiyye birinci kısım iradenin murat edilenin gerçekleşmesini gerektiren irade olduğunu, ikinci çeşit iradenin ise sevgi ve rızayı ifade eden dini ve şer'i irade olduğunu söylemektedir. İkinci çeşit iradenin meydana gelmesi mecburi değildir. Bu ayetteki irade bu şekilde anlaşılmalıdır.⁷²

İrade kelimesi her zaman rıza ile birlikte midir, değil midir? Bu konu ihtilafli bir meseledir. Bu ayette irade rıza anlamında kullanılmış olmakla birlikte elbette ki her zaman rıza anlamını ihtiva etmemektedir. İbn Kayyim Allah'ın sevmediği, razı olmadığı bir işi nasıl irade edeceği hususunu açıklarken iradeyi “murad li nefsihi” ve “murad li gayrihi” olarak iki kısma ayırır. “Murad li nefsihi” Allah'ın zatı gereği sevdiği ve istediği şeylerdir. “Murad li gayrihi” ise zatı gereği sevmemekle birlikte murad ve maksuda vesile olması itibarıyla irade edilen şeydir. Nefsi itibarıyla murad edilen şey murad eden için sevimsizdir. Onu esas maksuduna götüreceği için irade etmiştir. Bu şekilde irade ve buğz birleşebilir ki bu ilaça tedaviye benzemektedir.⁷³

6. Talep etmek

İrade sözcüğünün en geniş kullanımı talep/istek şeklindedir. Aslında bu mana temel manadır. Talep etme, isteme, diğer bütün manaları da kapsamakla birlikte kavramın içinde yer aldığı ayetler sistemi içerisinde siyak ve sibakla birlikte ele alındığında izafi manalar ortaya çıkmaktadır. Zaten irade kavramı izafi manaları ile ele alınmadığında içinden çıkılması zor durumlarla karşılaşmaktadır. Mesela bir ayette;

تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ تَنْتَلُوهَا عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ⁷⁴

“Allah âlemlere hiç zulmetmek istemez”⁷⁵ şeklinde mana verilirken birçok ayette de Allah'ın kulların fitneye düşmesini isteyebileceği⁷⁶, kulların kalplerini temizlemek istemediği⁷⁷, kullarından sapıklığa düşürmek istediklerinin kalplerini

⁷² Lütfullah Cebeci, *Kur'an'da Şer Problemi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1985, s.109, İbn Teymiyye, *Mecmuatü'r-Resail*'den alıntı, s.76-77.

⁷³ Cebeci, s.110, İbn Kayyim, *Medarücu's Salikin*, 2/193-194'den alıntı.

⁷⁴ Al-i imran, 3/108.

⁷⁵ Halil Altıntaş-Muzaffer Şahin, *Kur'an'ı Kerim Meali*, s.62.

⁷⁶ Maide, 5/41.

⁷⁷ Maide, 5/41.

daralttığı⁷⁸ belirtilmiştir. Şimdi irade sözcüğüne esas manası olan istemek, talep etmek manasını verdiğimizde kulları için zulüm istemeyen ama onları, zulüm olduğu açıkça belli olan hallere sokabilen bir yaratıcı tasavvuru karşımıza çıkmaktadır. Allah Teâlâ böyle bir durumdan münezzehtir. İşte siyak ve sibak içerisinde kavramın kazandığı izafî manalar ayetlerde zahiren var olan müşküllerden bizi kurtarması ve mananın doğru tespiti adına çok önemlidir.

Furkan suresinde şöyle buyurulmaktadır;

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا⁷⁹

“Gece ile gündüzü öğüt almak isteyenlerle şükretmek isteyenler için birbirini izler hale getiren O’dur.”

Ayette irade kelimesi istemek manasında kullanılmıştır. Esas anlamı olması itibarıyla Kur’an’daki birçok ayette istemek, talep etmek manası ile kullanıldığından üzerinde fazla durmuyoruz.

7. Yaratmak

Yasin suresinde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır;

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ⁸⁰

“O’nun emri bir şeyi dileyince ona ol demektir.”

Allah’ın yaratması onun iradesi ile beraberdir. İnsan için böyle değildir. İnsan bir fiili irade etmesinin öncesinde o fiile arzu ve iştiağ duyar. Sonra irade eder. Ancak bazen dilediğini yapmaya muvaffak olur bazen de olamaz. Allah için ise dileme ve yaratma aynıdır farklı değildir.

Yine Buruc suresinde Allah Teâlâ;

فَعَالَ لِمَا يُرِيدُ⁸¹

“O dilediği şeyi yapandır.” Buyurmaktadır.

Allah’ın kulları için zulüm irade etmeyeceğini bilen⁸² bizler; “Allah size bir kötülük dilerse...”⁸³ ifadesini nasıl anlayacağız? Kâinata her şeyin Allah’ın dilemesi ile olduğunu biliyoruz. Peki, küfür içinde olanlar üzerinde Allah’ın iradesi nasıl tecelli ediyor? Yasin suresi 82. ayette de görüldüğü üzere Allah’ın iradesi, “yaratmak” manasına da gelmektedir. İrade bu ayette de “yaratmak” manasında kullanılmıştır. Allah’ın kötülüğü dilemesi de kötülüğü isteyen, kötülük ve küfür içinde bocalayan kulları için kötülüğü yaratma şeklindedir. Kötülüğü yaratma başlı başına şer değil, kötülüğü irtikâp etme şerdir. Burada zulüm ve şer Allah’a değil kula aittir.

Belirttiğimiz üzere Kur’an irade kelimesini farklı manalarda kullanmaktadır. Kelimenin anlamsal çerçevesi kuran ile genişlemiş ve cahiliyedeki kullanım eklinin

⁷⁸ En’am, 6/125.

⁷⁹ Furkan,25/62.

⁸⁰ Yasin,36/82.

⁸¹ Buruc,85/16.

⁸² Ali İmran, 3/108.

⁸³ Ahzab,33/17.

çok üstünde farklı anlamlar ile kuran kelimenin anlam alanını genişletmiştir. Bu genişleme ile birlikte *irade* kelimesi *zulüm, kudret, iman, rıza, küfür, itaat, isyan, hayır ve şer* kelimeleriyle etkileşime girmiş ve tüm bu kelimeler kendi içlerinde bir anlam örgüsü oluşturmuşlardır. Burada odak kelime irade, etrafında da anahtar kelimeler olarak diğer kelimeler yer almaktadır.

Allah'ın iradesinin rızasını da kapsayıp kapsamadığı, zulmün Allah'ın iradesinin sınırları içerisinde nerede durduğu, insanın itaat ve isyanının kaynağının ne olduğu gibi sorulara verilecek cevaplar irade kelimesinin anlam genişliği kullanıldığında çok daha kolay ve Kur'an bütünselliği açısından da daha doğru olacaktır.

Burada bir hususu da belirtmekte fayda görüyoruz: İrade konusunu araştırırken birçok defa karşılaştığımız, zaten var olan kanaatimizin bu şekilde daha da pekiştiği bir sorun olarak yöntem sorunu ülkemizde dini sahadaki eserlerde sıkça karşılaştığımız bir durum olmaktadır. Kur'an meallerinde ayetlerde değişik yerlerde geçen bir kavram metodolojik olarak birbirine zıt manalar ile açıklanmakta ve bu durum sıklıkla tekrar edilmektedir. Bir ayette Eş'ari düşüncesine göre açıklanan kavram başka bir ayette Mu'tezili, bir diğerinde de Mâtüridi usulüne göre manalandırılmakta. Örnek vermek gerekirse; "...eğer Allah dileseydi bunların arkasındaki ümmetler kendilerine o deliller geldikten sonra birbirlerinin kanına girmezlerdi."⁸⁴ ayetinin açıklamasında, bir Kur'an mealinde "Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi demek, Allah onların birbirlerini öldürmelerini diledi demek değildir. Dileseydi birbirlerini öldürmelerine engel olurdu, buna gücü yeter demektir."⁸⁵ Şeklinde açıklanmıştır.

Şimdi burada usul açısından karışık bir durum söz konusudur. Kâinatta cereyan eden en ufak bir olayın dahi Allah'ın iradesi içerisinde olduğunu ifade eden onca ayette izah sadedinden bir açıklama yapmayan yazar burada insanların aralarındaki ihtilaflar sonucunda birbirlerinin kanlarına girmelerini Allah'ın iradesi dışında tutmaktadır. Aslında bu Mu'tezile'nin Allah sadece hayrı diler görüşünün bir yansımasıdır ki bu noktada eğer izahı yapan açıkça Mutezili bir görüşe sahip olduğunu ifade ederse ya da diğer ayetlerde yapacağı aynı doğrultudaki izahlarla bunu belirtirse usule bağlılık açısından hiçbir sorun gözükmemektedir. Ancak izahın devamındaki ifadeler bu yönde değildir. Yazar izahının devamında "ama Allah kullara cüzi irade vermiş, onların iradeleri doğrultusunda fiillerini yaratmıştır. İşte kulları sorumlu kılan da bu cüzi iradedir"⁸⁶ demektir. Şimdi bu ifade ile yukarıdaki sözleri birbirine zıt görünmektedir. Zira cüzi irade Matüridi düşünce sistemimin kullandığı kesb teorisiyle alakalı bir kavramdır. Yani müellif öldürme işini Allah'ın iradesi dışında tutarak önce Mu'tezili sonra da cüzi irade kavramı ile olayı açıklayarak Matüridi bir söyleme geçmektedir. Bu metodolojik açıdan son derece sorunlu bir durumdur. Bu durumlarla karşılaşmamak adına dini sahada yazılan eserler ya bir usul

⁸⁴ Bakara,2/253.

⁸⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Kuram Kerim ve İzahlı Meali*,(izah ve sadelş. Nedim Yılmaz), s. 41.

⁸⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, *Kuram Kerim ve İzahlı Meali*, s.41.

içerisinde konuya yaklaşmalı ya da yapılacak izahlarla okuyucuya karışık gelebilecek hususları izale etmeli ve konu hakkındaki tercihlerin ilmi dayanaklarını açıklanmalıdır.

Kur'an'ın irade kelimesini farklı anlamlarda kullandığını örneklerle belirtmekle birlikte örnek ayetler hep birlikte değerlendirildiğinde bir husus dikkat çekmektedir. Kavramın farklı kullanımlarını incelediğimizde ilginç bir sonuçla karşılaşmaktayız. Farklı kullanımlar tamamen Allah'ın iradesinin söz konusu edildiği ayetlerde karşımıza çıkmaktadır. İrade insan için kullanıldığında genelde tenzil öncesi dönemdeki manası devam ettirilmiş ancak ne zamanki müteal bir iradeden yani Allah'ın iradesinden bahsedilmeye başlanmış, o zaman farklı manalar devreye girmiştir. Allah'ın irade sıfatı diğer sıfatları ile ilişkili bir sıfattır. Yaratma, hüküm koyma, hükümleri belirleme, emretme, kastetme bütün bu Allah'a ait fiiller irade ile vuku bulmakta ve Kur'an'da bu şekilde ifade edilmektedirler. Peki, cahiliyede insanın veya camid, cansız varlıkların iradesi için kullanılan isteme, talep etme manasının dışında Allah hakkında irade kullanılmış mıdır? Kur'an'da mananın farklılaşmasına sebep olan bu kullanım cahiliye Araplarında var mıdır?

Araştırmalarımız neticesinde irade sözcüğünün bu şekilde bir kullanımına rastlamadık. Ancak Araplarda her şeyin üstünde güç sahibi müteal bir iradeye atıf şeklinde ifadelere rastladık. Şiirlerde genellikle böyle bir iradeyi temsilen “dehr” kavramının kullanıldığını görmekteyiz.⁸⁷

5. Sonuç

Müslümanlar Allah'a iman etmekle birlikte iman ettikleri yüce yaratıcı hakkında fikri tartışmalar da yürütmüşlerdir. Bu tartışmalar büyük ölçüde Allah'ın sıfatları üzerinden yürütülmüş ve Kur'an'ın nüzülünden sonraki kısa bir zaman dilimi içerisinde Müslümanlar Allah tasavvurlarını şekillendirerek bu konudaki düşüncelerini belli usuller çerçevesinde sistemleştirmişlerdir. Fetihlerle birlikte farklı inançlarla karşılaşılması ve Hz. Peygamber sonrasında sahabilerin aralarında yaşadıkları ihtilaflar sonucunda ortaya çıkan savaşlar Müslümanları Allah'ın iradesi ve kader konusunda tartışmaların içine çekmiştir.

Allah'ın iradesi ve kader üzerinden yürütülen fikri tartışmalarda elbetteki Kur'an kavramları kullanılmış, farklı düşünce ekolleri mutlaka Kur'an'daki kavramlar üzerinden kendilerini ifade etmişlerdir.

Kur'an yazılı bir metin olarak önümüzde durmakla birlikte aynı zamanda bir metnin anlaşılmasında karşılaşılan tüm zorlukları da bünyesinde taşımaktadır. Yazılı metinler için geçerli olan anlama sorunları Kur'an içinde geçerlidir. Kur'an metninin ve Arap dilinin farklı anlam çağrışımlarına müsait yapısı -ki bu tüm diller ve tüm yazılı metinler için böyledir- Kur'an'da geçen kavramların farklı anlaşılmasını ve bunun üzerinden Allah tasavvurlarının da farklılaşmasını sonuç vermiştir.

⁸⁷ Ömer Ferruh, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, c.1,s.140.

Müslümanların gerek kendi içlerinde gerekse de karşılaştıkları farklı inanç sistemleriyle olan fikri tartışmalarında en fazla sözü edilen kavramlardan bir tanesi de irade kavramıdır. İrade, Allah'ın yaratma, bilme ve kudretinin insanın fiillerine karşı konumunu ifade etmekte, insanın fiillerindeki sorumluluğundan kâinatta cereyan eden kötü fiillerin nedenlerine kadar birçok konuda anahtar kavram konumunda olmaktadır. Farklı inanç sistemlerinin Allah tasavvurları onların Allah'ın ve insanın iradesini nasıl anladıkları üzerinden anlaşılabilir.

Kur'an kelimelerinin, özellikle farklı şekillerde yorumlanabilen, siyasi ve fikri tartışmalarda anahtar görevi gören irade gibi kelimelerin doğru anlaşılabilmesinin belli usulleri vardır. Öncelikle söz konusu kelimenin içinde bulunduğu ayet yapısındaki anlamının ve bu ayetin mana örgüsünün Kur'an'ın diğer ayetleri ile açıklığa kavuşturulup kavuşturulmadığının incelenmesi gerekmektedir. Kur'an öncesi Arap toplumunda kelimenin nasıl anlaşıldığı da önemlidir. Bu konuda elimizde olan metinlerde kelimenin kullanılış biçimi mutlaka araştırılmalıdır.

Kur'an öncesi Arap toplumunun kültürünü yansıtan metinler olarak cahiliye şiirine baktığımızda irade kelimesinin istemek, talep etmek manalarında kullanıldığını ve bunun dışında herhangi bir manada kullanılmadığını görmekteyiz. Kur'an'a baktığımızda ise Kur'an'ın kelimenin anlamına müdahale ettiğini ve irade kelimesinin anlam sahasını genişlettiğini görmekteyiz. Kur'an ayetleri içerisinde irade kelimesi yaratmak, hükmetmek, kastetmek, ihtiyar, emir gibi çeşitli manalarda kullanılmaktadır. Kur'an irade kelimesinin istemek manasını kullanmaya devam etmekle birlikte kelimeyi farklı manalarda da kullanarak kelimedeki anlam genişlemesine neden olmuştur.

Kur'an'ın irade kelimesini farklı manalarda kullanmasıyla birlikte *irade* kelimesi *zulüm*, *kudret*, *hüküm*, *iman*, *küfür*, *itaat*, *isyan*, *hayır* ve *şer* kelimeleriyle etkileşime girmiş ve tüm bu kelimeler kendi içlerinde bir anlam örgüsü oluşturmuşlardır. Burada odak kelime irade, etrafında da anahtar kelimeler olarak diğer kelimeler yer almaktadır.

Daha öncesinde birbiriyle mana açısından çok az etkileşime sahip ya da hiçbir mana ilişkisine sahip olmayan kelimeler Kur'an'ın irade kelimesini farklı anlamlarda kullanmasıyla birlikte hep birden bir mana sistemi oluşturmuşlardır. Bununla birlikte Kur'an'ın içerisinde irade kelimesinin manalarını doğru tespit için Allah'ın kâinat üzerindeki tasarrufunu ifade eden iradesi ile emir, nehiy ve haber ifade eden iradesini birbirinden ayırmak gerekmektedir.

Kur'an'ın irade kelimesine kazandırdığı anlam zenginliği maalesef ülkemizde mevcut Kur'an meallerine yansımamakta ve anlamsal açıdan Kur'an'ın sahip olduğu zenginlik görmezden gelinmektedir. Bu durum ayetlerin anlaşılmasını da zorlaştırmakta ve zahiren birbirine ters manalar ortaya çıkabilmektedir.

KAYNAKÇA

- AKDEMİR, Salih, *Son Çağrı Kur'an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004.
- ALTUNTAŞ, Halil, *Kur'an'ı-Kerim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2001.
- AYAZ, Selahattin, "Semantik Yöntem ve Cahiliye Şiiri Üzerine Notlar", Pınar Yayınları, İstanbul 2003.
- CEBECİ, Lütfullah, *Kur'an'da Şer Problemi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1985
- CÜRCANİ, Es-Seyyid Eş-Şerif Ali bin Muhammed, *Kitâbü't-Ta'rifat*, Dârü'n-Nefâes. Beyrut 2003.
- ÇAĞRICI, Mustafa, Hayati Hökeleklî, "İrade", *DİA*, İstanbul 2000, c. 22.
- DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayınları, Ekim 1996.
- DURMUŞ, İsmail, "İstişâd", Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2001, cilt 23.
- EL-CEVHERİ, İsmail b. Hammad, *Es-Sıhah* (Nşr. Ahmed Abdu'l-Gafur Attar), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Kahire 1956.
- EL-FERAHİDÎ, Halil bin Ahmed, *Kitâbü'l Ayn*, Müessesetü'l-Alemi li'l-Matbuât, Beyrut 1988.
- EZ-ZEMAHŞERİ, Ebu'l Kasım Carullah Mahmud b.Ömer b. Muhammed ez Zemahşeri, *Keşşaf*, Beyrut 1995.
- FERRUH, Ömer, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, Dârü'l Melâyin, Beyrut, Eylül 1992.
- GEZGİN, Ali Galip, "Kur'an'ı Anlamak için Hermönetik mi Semantik mi?", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Dergisi, sayı,7.
- GÜVEN, Şahin, *Çokanlamlılık Sorunu*, Denge Yayınları, İstanbul 2005.
- HÜSEYİN, Taha, *Cahiliye Şiiri Üzerine*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003.
- IŞIK, Harun, *Maturidi'de İnsan Özgürlüğü*, Araştırma Yayınları, Ankara 2013.
- IZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Kevser yayınları, Ankara ty.
- IZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, Pınar Yayınları, İstanbul 2003.
- İBN FARİS, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemü Mekayisi'l-Lüga*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Kum ty.
- İBN MANZUR, Cemaleddin Ebu'l Fadl Muhammed b.Mükerrem, *Lisânü'l Arab*, Dârü's-Sâdır, Beyrut 1968.
- İSFEHANİ, Râgıb İsfehani, *el-Müfredâtfi Garîbi'l-Kur'an*, Dârü'l-Mârifet, Beyrut ty.
- MEMİŞ, Murat, "Allah'a İzafesi Bakımından Kur'an'da İrade Ve Meşiet Kavramları", *DEÜİFD* 2010.
- ÖZTÜRK, Mustafa, *Kur'an'ı-Kerim Meali*, Otto, Ocak 2008.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Kur'an'ı-Kerim ve Türkçe Meali*, Yeni Boyut, İstanbul 1994.
- PAÇACI, Mehmet, "Klasik Tefsir Neydi?", İslami İlimler Dergisi, sayı,1.

- RAHMAN, Fazlur, *Ana Konularıyla Kur'an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000.
- TEHANEVİ, Zafer Ahmed, *Kitabü Keşşafî İstılahatı'l-Fünûn*, Dâru-Kahraman, İstanbul 1862.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Kur'an'ı-Kerim ve İzahlı Meali*, Hisar Yayınevi, İstanbul ty.
- YEPREM, M.Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Matüridi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984.
- YILDIRIM, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, İstanbul 1998.